

Sõnad, mis ei mahtunud sõnaraamatusse

Margit Langemets

Eesti Keele Instituudi juhtivleksikograaf

Eesti keel on üks maailma suurtest keeltest. Meie keelel on rohkem kõnelejaid kui 95% maailma keeltele, meil on oma riik, omakeelne haridus ja kultuur, me elame, õpime ja loome eesti keeles, isegi tehisaruga saame eesti keeles suhelda. Ja sõnu – neid on nii palju, et kunagi, mitte kunagi pole kõik eesti sõnad sõnaraamatusse ära mahtunud.

Kas kõiki sõnu üldse on võimalik kokku lugeda? Keeleteadlased ja sõnaraamatute tegijad vastavad pikemalt mõtlemata, et ei ole. Elav keel pakub niivõrd mitmekesiseid võimalusi oma mõtete ja tegemiste väljendamiseks, et võib suisa öelda: keelel on imetabane võime aina uuesti sündida, kas siis põnevuse, täpsuse, ilu, maailmaparandamise, ökonoomsuse, loomislusti või muu ajel. Sõnaraamatusse, olgu EKI ühendsõnastikku või ÕSi, jõuab neist igatahes üksnes osa.

Mis on ÕSi sõna?

ÕSi eessõnas on kirjas, et ÕS esitab eeskätt valimiku neutraalse keele, ametliku suhtluse ehk ametikeele infot. Varasemaid ÕSe analüüsides torakas silma sõnavaliku kirjusus, nentisime koguni, et pole olemas spetsiifilist ÕSi sõna (Langemets, Risberg 2023). Uues ÕSis on ligi 60 000 märksõna, mille hulgas on umbes 7000 kohanime, sh kõik Eesti ametlikud asulanimed (umbes 4500). Liitsõnade ja tuletiste loendites on veel umbes 30 000 sõna, mis näitlikustavad eri kasutusi ja moodustusviise. Mustvalgel on kirjas ka see, et „ÕSi sõnavalik on *vaid väike osa* [minu rõhutus – ML] kõigist võimalikest sõnadest“, samuti on veendud lugejat, et „ÕSist puudumine ei tähenda sõna keelamist, pigem seda, et kasutada tuleb teisi allikaid“. Kõige olulisemad teised allikad ÕSi kõrval on EKI ühendsõnastik ja arvukad terminibaasid Sõnaveebis, kus kokku on ligi 400 000 eesti sõna. Teisisõnu,

ÕSi on pääsenud väiksem kui veerandik osa meie sõnavarast. Kui lugeda kokku kõik eesti keele tekstikorpuses olevad sõnad, millest väga paljud esinevad üheainsa korra, saame kokku koguni miljon eesti sõna.

Miks on ÕSi võetud registrimärgendiga sõnad?

Eeskätt et näidata stiilierinevusi. Kui *fanaatik* ja ka *fänn* on neutraalsed sünonüümid, siis *fanatt* on hinnatud kõnekeelseks; *vanakraamiturg* on neutraalne sõna, mis sobib ametlikku tarvitusse, selle kõnekeelsed sünonüümid (*kirbuturg*, *kirbukas*, *täika*) ametikeelde ei passi; neutraalne on *välismaalase pass*, üldkeeles esineb *hall pass* küll sageli, ent asjaajamis-keelde see ei sobi. Asjalikku keelde ei sobi hästi ka stiilitundlikuks hinnatud sõnad (*armastet*, *elik*, *seitung*), murdesõnad (*kotus*, *ödang*), vana-nenud sõnad (*apsat*, *pookstav*, *rehnung*) ning muud, mis võivad asjalikus dokumendis mõjuda ootamatult värviliselt, juhtides asjatult tähelepanu kõrvale. Samas laiemas tarvituses on need sõnad igati teretunud.

Uued sõnad ÕSis

ÕSi jõudis umbes 500 uue aja sõna, st selliseid sõnu, mis on eesti keeles hiljuti kasutusse tulnud ning mida on vaja läinud ühiskonnas uute asjade, nähtuste ja tegevuste jaoks. Näiteks *kerksuskeskus* – sellisest asjast pole varem tarvis olnud rääkida, vajaduse on toonud Ukraina sõja olukord meie lähimaailmas. Sõjaoludega seonduvaid uusi sõnu on veel, nt *väevõime*, *tünnipomm*, *sõjauudu*. Teised kahe ÕSi vahepeal esile kerkinud ühiskonna-nähtused on olnud keskkonnateadlikkus (siit uued sõnad nt *sinimajandus*, *käejälg*, *kuumasaar*, *ringdisain*) ja veidi varasem koroonapandeemia (uued asjad-sõnad me elus on nt *kõnnikoosolek*, *kaugvastuvõtt*, *kiirtestima*).

Lisaks uue aja sõnadele on ÕSis hulk sõnu, mis pole uued asjad või nähtused, vaid on lihtsalt varasemast ÕSist eri põhjustel puudunud. Need on nüüd esitatud kas märksõnana, nt *0-korrus*, *aardejaht*, *piirilepe*, või liit-sõnade või tuletiste loendites, nt *hädaabinõu*, *klikimagnet*, *hinnatundlikkus*.

Mis sõnu ÕSis pole?

Esmajärjekorras jäid ÕSist kõrvale harvad, vanamoelised, vulgaarsed jt neutraalsest stiilist tugevasti kõrvale kalduvad sõnad (nt *antree*, *tur-nips*, *aukas*, *rükkima*, *ajuhälvik*, *madalalaubaline*, *morda*). Välja jäi ka suur hulk erialakeelte sõnu, sest ÕS on eelkõige üldkeeles sõnastik ning

erialatermineid esitavad Sõnaveebi arvukad terminibaasid (hetkel kokku 160). Peale nende puudub ÕSist veel väga suur hulk täiesti harilikke, neutraalseid sõnu (nt *hiidanakonda*, *inertskoormus*, *magnetlint*), kuna ühekõitelisel pabersõnaraamatul on lihtsalt oma füüsiline piir ees.

Sõnu, mis vastesse ÕSi üleüldse ei mahtunud, on EKI ühend sõnastikus (Sõnaveebis) umbes 100 000, koos erialasõnastikega veel rohkem, umbes 200 000. Ühes hiljuti loetud raamatus kohtasin liitsõna *ühemehe-maailmaparandusagentuur*. Seda ei leia mitte ühestki sõnaraamatust. Ometi on ta arusaadav. Eesti keel ongi n-õ liitsõnakeel: kõige rohkem on meie keeles liitsõnu ja neid saab alati vabalt juurde teha.

Aga need m- ja v-sõnad?

ÕSi reegel on lihtne: kuna asjalikus ametikeeles pole vulgaarsed sõnad tarvilusel ega sobilikudki, siis pole mõtet nende peale ÕSi kallist ruumi kulutada. Vahepealsete vaidluste ajal on meelde tuletatud vana head Wiedemanni sõnaraamatut, kus „kõik ropud sõnad sees olid“. Tänapäeva murelikud keeikasutajad teadku, et abi on palju lähemal: ka EKI ühend sõnastikus on nad ilusti esindatud, mõistagi koos hoiatava märgendiga „vulgaarne“.

Sõnamäng „Kas see on ÕSi sõna?“

Eesti Keele Instituudi keeletehnoloog Esta Prangel on loonud ÕSi sõnade mängu, mille pealkiri võiks ka olla „Ole ise ÕSi koostaja“: igaüks saab omal nahal katsetada, kui lihtne või keeruline on valida ÕSi sõnu, kui on teada, et raamatu piiratud mahu tõttu mahub ÕSi kaante vahele umbes iga neljas sõna koguvalikust. Oma tulemusi saab võrrelda ka teiste mängijatega – igal inimesel paistab olevat oma ettekujutus sellest, milliseid sõnu pidada ÕSi sõnadeks ja milliseid mitte. Neid, mida arvati olevat ÕSi sõnad, aga mida seal tegelikult pole, on senise statistika järgi umbes poole rohkem kui neid, mida ei arvatud ÕSi sõnadeks, aga mis seal on. Mängima pääseb siitkaudu: <https://osi-sonad.onrender.com/>.

Sõnad sisse ja välja

ÕSide saja-aastases ajaloos on sõnad (ja nende eri kirjakuju) pidevalt liikunud edasi-tagasi, kord ÕSi sisse, kui see on tarvilik tundunud või on seda kõvahäälselt nõutud, kord ÕSist välja, kui sõna on kasutusest hääbunud. Ühte köitmesse mahtuv sõnakogum nõristatakse alati justkui sõelast läbi – miski jääb pinnale, miski vajub välja. Olenevalt sellest, kuidas nende tegelik pruuk on. Juba esimese, 1918. aastal ilmunud ÕSi saatesõnas on kirjas, kuidas „Edaspidi heidetakse muidugi unusisse waibuwad kõrwukujud, muist ehk juba ligema trüki puhul, sellest raamatust välja“. Toona mahtus raamatusse vaid 18 000 sõna, lausa pisku tänase ÕSiga kõrvutades. 1919. aasta arvustuses märgiti, et „puuduwad õige paljud sagedasti-tarwitatawad sõnad“, nt *arreteerima, dünamo, grammofon, kaos, remont, te, me* jt. Asjatuks peeti sõna *strasnik*. (Iwa 1919) Johannes Voldemar Veski heitis 1953. aasta ÕSile ette, et seal on välja jäänud „mõned küllaltki olulised sõnad, teiste seas *käkerdis, pötserdis, autsaiider, etteheide*“ (Veski 1958 [1954]). 2018. aasta ÕSi puhul oli arvustajale vastukarva, et sisse on võetud *bemm ja burks* (Uued Uudised 2019), 2025. aasta ÕSi puhul on olukord suisa vastupidine: rahvaalgatuse toel nõutakse kirjakeelde tagasi *munni, mölakat ja tibla*, sest see on „eesti keele ja kultuuri säilimise seisukohalt oluline“.¹ Nuta või naera!

---

¹ Munn, mölakas ja tibla tagasi kirjakeelde: <https://rahvaalgatus.ee/initiatives/1677-munn-m%C3%B6lakas-ja-tibla-tagasi-%C3%B5s-i-ja-kirjakeelde>

Lõpetuseks: ÕS ei ole lubatud sõnade loend

Keeleteadlased on pikka aega püüdnud selgitada, mida keeles saab normida ja mida ei saa, mis on norming ja mis on objektiivne norm. Normitud on keeles väga vähe: üksnes õigekiri ja sõnamuutmine. Selle kohta saab kinnitust EKI teatmikust², mis koos ÕSiga on üks eesti kirjakeele normi allikaid. ÕSi sõnaloend ei kujuta endast mitte mingisugust normi, „lubatud sõnade“ loendit, see on lihtsalt üks võimalik valik neutraalseid sõnu. Keeles on „lubatud“ kõik sõnad, peab vaid teadma, kus, kuidas ja kellega passib neid kasutada. Just selles osas saab sõnastik keelekasutajat toetada.

Viidatud kirjandus

- Iwa 1919. Õigekirjutuse sõnastik. – Waba Maa 219, 8. oktoober. <https://arhiiv.eki.ee/dict/qs1918/orgeessona.html#arvustus>.
- Langemets, Margit, Lydia Risberg 2023. Mis on ÕSi sõna? – Sirp, 13. oktoober. <https://www.sirp.ee/mis-on-osi-sona/>.
- Uued Uudised. Burks ja diip tapavad eesti keelt. 07.02.2019. <https://uueduudised.ee/burks-ja-diiip-tapavad-eesti-keelt/>.
- Veski, Johann Voldemar 1958 [1954]. Kriitilisi märkmeid „Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu“ kohta. – Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 186–195.

---

² Keelekorralduse teisenemine. – EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Eesti Keele Instituut 3. november 2022. <https://eki.ee/teatmik/keelekorralduse-teisenemine/>